

УДК 796.5:У040

КАЗАКОВА Т.А.

КРИВБАС ЯК ПОТЕНЦІЙНИЙ РЕГІОН ДЛЯ РОЗВИТКУ ТЕХНОГЕННОГО ТУРИЗМУ

Вступ. Рекреаційно-туристична діяльність є, безперечно, однією з найперспективніших напрямків в структурі обслуговуючої галузі господарства. Значення рекреації взагалі й туризму зокрема для населення України постійно зростає. На сьогоднішній день визріла необхідність розвитку внутрішнього туризму в Україні на базі місцевих ресурсів. З часом система суспільних цінностей міняється. При активному господарському освоєнні території рано чи пізно виникає проблема пошуків нових джерел для рекреації в силу вичерпання або бідності існуючих культурно-історичних і природних ресурсів. Виходом з такої ситуації може бути використання нетрадиційних для рекреації можливостей території, що призведе до формування нових видів туризму. Особливе значення

постановка такої проблеми має для промислових регіонів (одним з яких в нашій державі є Кривбас), де відзначається високий ступінь антропогенних перетворень природних ландшафтів і які можуть надати турпродукт переважно залучаючи об'єкти виробничого генезису і змісту.

Мета і завдання. Сучасний стан туристичної індустрії відрізняється інтенсивним розвитком нових альтернативних видів. Для промислових регіонів одним з найперспективніших напрямів є *техногенний туризм*. Потреби сьогодення вимагають постановки завдань визначення сутності цього явища в галузі туризму, визначення ресурсної бази та її регіональної оцінки, обґрунтування регіональної структури розвитку техногенного туризму. Перші результати такого дослідження й розглянуті у статті (на прикладі Кривбасу).

Викладення основного матеріалу. Вихідним базисним поняттям виступає поняття *техногенний туризм*. Щодо змісту цього поняття, то в суспільній думці можна виділити 3 підходи до розуміння явища техногенного туризму: 1) тяжіння подорожей до закритих промислових об'єктів, які мають історичну цінність як пам'ятка індустріальної цивілізації [2, 12]; 2) техногенний туризм як вид рекреаційної діяльності, спрямований на відвідування з різною метою (науковою, пізнавальною, спортивною тощо) працюючих об'єктів промисловості – з таким змістом техногенний туризм більше відомий як промисловий туризм; 3) з позицій ландшафтного підходу техногенний туризм – *це туризм, де об'єктами виступають промислові антропогенні ландшафти – кар'єри, відвали, шахтні поверхневі провальні утворення, підземні шахтні ландшафти та виробничі структури* (заводи, фабрики, комбінати, шахти). Останнє тлумачення й прийняте автором за методологічний підхід до конструктивно-географічного вивчення техногенного туризму [7]. Техногенний туризм у світі вже відбувся як явище, хоча прийнята нами термінологія назви такого виду туризму ще потребує звикання до нього.

Кожен вид туризму у своєму розвитку спирається на специфічну ресурсну базу. При визначенні ресурсного потенціалу техногенного туризму нами прийнята за основу концепція антропогенного ландшафтознавства [3, 10, 11, 13]. *Основа об'єктів техногенного туризму складають антропогенні ландшафти*, які сформувались під дією промисловості – видобувної (розвиток підземних шахтних порожнин, кар'єрів, відвалів, шахтних провалів і просадок) та переробної (металургії збагачення руд, накопичення відходів металургії, об'єкти енергетики (греблі ГЕС, АЕС, геліотермальні ЕС тощо), райони техногенних катастроф – Чорнобильська зона).

Отже до районів потенційного розвитку техногенного туризму можуть бути віднесені території, де поширені різноманітні промислові антропогенні ландшафти. Техногенний туризм має чітку регіональну обумовленість. Виявлення територіальних вузлів поширення найбільш визначних (за щільністю, ступенем змінності людиною, атрактивністю) промислових антропогенних ландшафтів стало не лише науковою задачею, а й основою для регіонального планування сфери індустрії туризму.

Серед найперспективніших районів розвитку техногенного туризму провідне положення займає Придніпровський рекреаційно-техногенний район, в якому згідно принципів рекреаційного районування території, Кривбас (суцільна територія м. Кривого Рогу з незначними прилеглими землями) утворює самостійний рекреаційно-техногенний підрайон (рис. 1). Згідно місцевої

Рис. 1. Схема районування Придніпровського рекреаційно-техногенного району для цілей техногенного туризму.

Рекреаційно-техногенні підрайони: 1.2.1. – Подніпровський, 1.2.2. – Криворізький, 1.2.3. – Нікопольський, 1.2.4. – Олександрійський, 1.2.5. – Кременчуцький, 1.2.6. – Запорізький [9]

структури промислових антропогенних ландшафтів підрайон територіально поділений на 5 рекреаційно-техногенних мікрорайонів – Північний, Центральний, Південний, Інгулецький та Петровський [9].

Для регіонального аналізу потенціального розвитку техногенного туризму має значення класифікація за змістом. В її основу також була покладена проста логіка припущень – кожен характерний таксон промислових антропогенних ландшафтів є визначником особливостей занять туризмом згідно з метою та об'єктом відвідування. Виділення видів здійснене на прикладі класифікації промислових ландшафтів Кривбасу [5]. Виходячи з функціонально-генетичної структури промислових ландшафтів, техногенний туризм диференційований на 2 підвиди – гірничо-промисловий і фабрично-промисловий. У свою чергу серед них виділені 10 варіантів: гірничо-промисловий – кар'єрний (наприклад, екскурсії на кар'єр), відвальний, провальний, шахтний (екскурсії на шахту); фабрично-промисловий – металургійний, енергетичний (екскурсії на АЕС), машинобудівний, хімічний, гірничо-будівельний, лісогосподарський тощо [7].

Криворізький регіон займає особливу ландшафтну позицію в Україні. Кривбас уявляється як природничо-господарський район [1, 6, 14], в межах якого склалося специфічне переплетіння природи, техніки та людини. Територіально Криворіжжя не вкладається в рамки державної адміністративної мережі – ядро утворюють Криворізький і Широківський райони Дніпропетровської області, до яких приєднуються частини сусідніх районів Дніпропетровської, Кіровоградської та Херсонської областей.

Загальна оцінка ресурсного потенціалу Кривбасу для техногенного туризму. Слід погодитись з Денисиком Г.І., який відзначає, що саме Кривбас є самим унікальним регіоном, з точки зору набору і територіальної структури

промислових антропогенних ландшафтів [4]. І дійсно, на порівняно невеликій території Криворіжжя (4,1 тис. км²) сформувалися самі різноманітні групи антропогенних ландшафтів. Регіон є сучасним ландшафтним унікумом – тут просторово поєднані майже всі відомі різновиди промислових ландшафтів України. Підраховано, що в межах м. Кривого Рогу, яке складає селитебно-промислове ядро регіону, найбільш розповсюдженими є селитебні – (34,1%), промислові (31,9%) і транспортні (15,0%) антропогенні ландшафти.

Антропогенні ландшафти Кривбасу досліджуються з 60-х рр. XX століття. На сьогоднішній день розроблена класифікація антропогенних ландшафтів, проведено їх районування та складені карти. Для цілей розвитку техногенного туризму найбільше значення має класифікація промислових ландшафтів Кривбасу (табл. 1). Отже Кривбас володіє всіма найбільш атрактивними промисловими

Таблиця 1

Функціонально-генетична класифікація промислових ландшафтів Кривбасу [5]

Клас	Промислові
<i>Підклас</i>	<i>Гірничо-промислові</i>
Тип	Відкриті
Роди	- кар'єрні; - відвальні
Тип	Підземні
Роди	- провальні; - відвальні
<i>Підклас</i>	<i>Фабрично-заводські</i>
Тип	Гірничо-металургійні
Рід	- відвальні
Види	- екстрактивні; - відвальні шлакові
Рід	Переробні металургійні
Тип	Переробні
Роди	- машинобудівні; - гірничо-будівні; - хімічні; - деревообробні; - легкопромислові; - харчові

ландшафтами на території України.

Регіональна структура ресурсного потенціалу Кривбасу. Криворізький рекреаційно-техногенний підрайон характеризується найбільш повним поєднанням промислових ландшафтів усіх видів. Місто Кривий Ріг забезпечене розвинутим готельним господарством, кількома турфірмами та агентствами, транспортною системою місцевого, внутрішньодержавного та міжнародного рівня (аеропорт Лозуватка). В оцінці регіональної оцінки ресурсозабезпеченості техногенного туризму покладена неоднорідність забезпеченості конкретними об'єктами Криворізьких рекреаційно-техногенних мікрорайонів. Кожен з мікрорайонів характеризується наявністю: 1) значних площ гірничо-промислових ландшафтів (кар'єрів, відвалів, шламосховищ, шахтних провалів); 2) цікавих з точки зору технології виробництв (збагачення руд, видобуток залізної руди та граніту, виготовлення чавуну, сталі, продукції важкого машинобудування тощо); 3) територіальної комплексності – компактність розміщення окремих промислових підприємств; 4) сировинної однорідності виробничих об'єктів.

Як вище зазначалося, в межах Криворізького рекреаційно-техногенного підрайону виділено 5 мікрорайонів.

Північний мікрорайон у складі: Північний залізрудний ГЗК (2 великих кар'єри, кілька значних відвалів, 2 потужні збагачувальні фабрики, велетенське за розмірами шламосховище), закритий підземний рудник (Першотравневий), діюча шахта Криворізького залізрудного комбінату (КЗРК) – ім. Леніна з відвалами, діюча шахта Центрального ГЗК – ім. Орджонікідзе, Коломоївський гранітний кар'єр з відвалом, провальні шахтні ландшафти шахт ім. Леніна та ім. Орджонікідзе, старі дореволюційні та довоєнні залізрудні кар'єрчики.

Центральний мікрорайон представлений залізрудним Центральним ГЗК (2 кар'єри з численними відвалами, гігантське за площею шламосховище, збагачувальна фабрика), працюючою шахтою КЗРК – ім. Р. Люксембург з провальною зоною і старими гірничими розробками, РУ Суха Балка – діючими шахтами Ювілейна та ім. Фрунзе з провальними зонами, працюючими шахтами КЗРК – ім. Жовтнева і Більшовик з відвалами та дореволюційними промоб'єктами, працюючою шахтою КЗРК – “Батьківщина” з провальною зоною, діючою шахтою Артем-1 ВАТ “Міттал Стіл Кривий Ріг” з провальною і відвальною зонами та власним залізрудним кар'єром, закритий Жовтневий гранітний кар'єр з відвалами.

Південний мікрорайон характеризується в рівній мірі як гірничими, так в заводськими ландшафтами: ВАТ “Міттал Стіл Кривий Ріг” з коксохімзаходом і залізрудним Новокриворізьким ГЗК (3 кар'єри з численними великими відвалами, шламосховищами – Мироліувське та Об'єднане), закритий РУ ім. Дзержинського з кількома шахтами і глибоким кар'єром, власною збагачувальною фабрикою і невеликим шламосховищем, а також суриковий завод, Криворізький цементно-гірничий комбінат, залізрудний Південний ГЗК (кар'єр-велетень, кілька високих відвалів, 3 великих шламосховища – Войківське, Грушоватське та Об'єднане), турбінний завод “Констар”, низка дореволюційних рудників тощо.

Інгулецький мікрорайон відрізняється подібною структурою промислових ландшафтів: залізрудний Інгулецький ГЗК (збагачувальна фабрика, кар'єр, відвали), колишній РУ Інгулецький з провальною зоною, старі дореволюційні рудники. *Петровський мікрорайон* дещо віддалений від міста Кривого Рогу. Розташовується в Петровському районі Кіровоградщини, де відкритим способом розробляється однойменне родовище кварцитів і тому тут розвинутий молодий кар'єрно-відвальний комплекс Центрального ГЗК біля с.м.т. Петрове.

Оцінка потенційного розвитку техногенного туризму на Криворіжжі за видами. Потенційним лідером серед гірничо-промислового техногенного туризму безсумнівно може стати *шахтний туризм*, який є найбільш екзотичним і атрактивним з різних позицій. Шахтний туризм поширений в багатьох країнах світу (Польщі, Чехії, Чилі, Австралії, ПАР, Естонії, Росії, Швеції, Норвегії). В Україні шахтний туризм у вигляді традиційних пізнавальних екскурсій до соляної шахти відмічений в м. Соледар (Донбас). Головною передумовою розвитку шахтної екскурсійної справи є наявність непрацюючих або робочих шахт. При цьому, за типом сировини, яка видобувається на рудниках практикуються екскурсії в шахти – залізрудні, соляні, мідні, кам'яновугільні, алмазні, горючосланцеві, апатитові, срібні, золоті [8].

Шахтний туризм в межах Кривбасу особливо актуальний вид підприємницької діяльності людини. Вже понад століття проводяться гірничодобувні роботи у регіоні. Промислові ландшафти підземних рудників

цікаві і як пам'ятники індустріальної культури, де точилась виробнича історія краю, відбувалося життя людей, формувалася криворізька субкультура. На Криворіжжі є багато закинутих, закритих і працюючих шахт. Шахти глибокі – всі робочі шахти мають глибину 1000-1500 м, порівняно з Донбасом безпечні, технічний стан підземних і наземних споруд задовільний, підземні рудники розвиваються інтенсивно і робоче життя на них квітне.

Проведений територіальний аналіз розміщення шахт Кривбасу для цілей шахтного туризму дозволило визначити 3 шахтні райони: *Північний район* (шахти Першотравнева, ім. Леніна, ім. Орджонікідзе, Гвардійська), *Центральний район* (шахти Ювілейна, Жовтнева, Фрунзе, Більшовик), *Південний район* (шахти Батьківщина, Артем-1 і Артем-2, Гігант-глибока, Саксагань) (рис. 2).

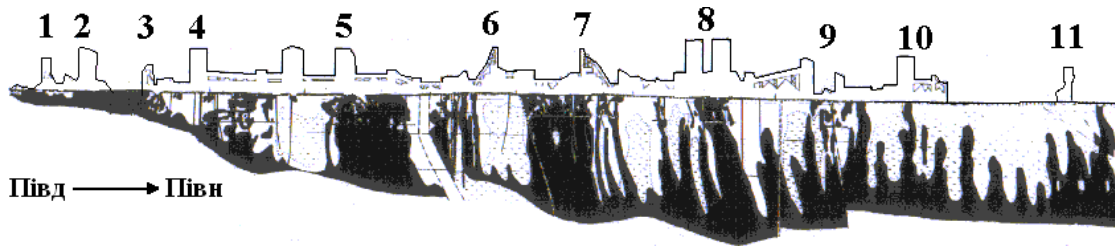

Рис. 2. Меридіональна географія шахт Кривбасу.

Умовні позначення: 1) ш. «Гігант-глибока»; 2) ш. «Саксагань»; 3) ш. «Артем-1»; 4) ш. «Батьківщина»; 5) ш. «Жовтнева»; 6) ш. «Фрунзе»; 7) ш. «Ювілейна»; 8) ш. «Гвардійська»; 9) ш. ім. Леніна; 10) ш. ім. Орджонікідзе; 11) ш. «Першотравнева»

Наприклад, одним із варіантів можливої реалізації шахтного туризму в тулоператорській діяльності може бути авторська програма екстремального туру (табл. 2). Система шахтних турів, складається з окремих екскурсій до шахт

Таблиця 2

Програма екстрим-туру «Шахти та рудники Північного Кривбасу» 4 дн./5 дн.

День	Програма перебування
1 день	Прибуття в Міжнародний аеропорт м. Кривого Рогу, або залізничний вокзал Кривий Ріг-головний, або центральний автовокзал м. Кривого Рогу. Трансфер в готель 3* «Аврора». Ознайомча екскурсія по центральній частині м. Кривого Рогу. Спільний вечір «Кривий Ріг збирає друзів» у ресторані готелю.
2 день	Сніданок. Екскурсія до геологічного музею Криворізького технічного університету. Трансфер до працюючої залізничної шахти Гвардійської. Обід у робочій їдальні. Проходження інструктажу з техніки безпеки. Переодягання у робочий одяг. Спуск в шахту на глибину 1120 м і екскурсія по підземним ландшафтам. Повернення до готелю. Дружня вечере.
3 день	Сніданок. Трансфер до робочої шахти ім. Леніна. Проходження інструктажу з техніки безпеки. Екскурсія по поверхневим виробничим об'єктам працюючих залізничних шахт ім. Леніна та ім. Орджонікідзе. Обід в робочій їдальні. Спуск в шахту на глибину 1060 м і екскурсія по підземним ландшафтам. Повернення до готелю. Басейн. Дружня вечере у ресторані. Відвідання нічного клубу «5 елемент».
4 день	Сніданок. Трансфер до закритої залізничної шахти Першотравневої. Проходження інструктажу з техніки безпеки. Екскурсія по поверхневим виробничим об'єктам працюючих залізничної шахти Першотравневої. Обід в робочій їдальні. Спуск в шахту на глибину 860 м і екскурсія по підземним ландшафтам. Повернення до готелю. Прощальна вечере.
4-5 день	Від'їзд додому з Міжнародного аеропорту м. Кривого Рогу, або залізничного вокзалу Кривий Ріг-головний, або центрального автовокзалу м. Кривого Рогу.

м. Кривого Рогу та системи обслуговуючих заходів.

При складанні турів була розрахована орієнтовна вартість кожного туру за програмою внутрішнього місцевого (криворізького) та загальноукраїнського споживача туристичних послуг. До розрахунків узяті середня вартість послуг в закладах міста на початок 2006 року. Вартість одноденної екскурсії по програмі шахтного туризму для криворізьких туристів становить – 60-65 грн. (12-15 у.о.), за програмою внутрішнього туризму вартість путівки може коливатись в межах 650-800 грн. Передбачені додаткові види послуг (за окрему плату).

Відвальний туризм на Криворіжжі також забезпечений на «найвищому» рівні. Унікальність ландшафтів відвалів пов'язана з їх великою загальною площею – понад 15 тис. га, різною висотою – при середній в 60 м і максимальній до 100-120 м, різноманітною морфологією – терасовані платоподібні (з площею одного до 1 тис. га), гребенеподібні, терикони. На Криворіжжі відвали стали невід'ємною складовою рельєфу з початком видобутку залізних руд (з 1881 р.), були постійними супутниками кар'єрів і шахт. З розвитком металургійної промисловості в регіоні з'являються шлакові відвали та шламові гідровідвали ГЗК. До сьогодення збереглося багато старих відвалів, вік яких оцінюється в 100-110 років. Місцевості деяких ділянок Кривбасу являють собою безперервні відвали завдовжки до 8-12 км. Відвали стали аналогами невисоких гірських гряд, подібних, наприклад, до зовнішнього пасма Кримських гір. Абсолютні висоти дамб обваловування шламосховищ ЦГЗК і ПівнГЗК досягла відміток 200-225 м. Сучасні відвали саморозвиваються і заростають рослинністю, тому вже стали резерватом для багатьох видів тварин та рослинного покриву.

Розвиток екскурсійної справи на Криворіжжі стоїть на місці. Є лише випадки аматорських подорожей зі студентами та школярами з пізнавальними цілями. На деяких відвалах проводяться тренування з техніки пішохідного та гірського спортивного туризму.

Кар'єрний туризм обумовлений своєю високою антропогенною та природничою атрактивністю. Кар'єри Кривбасу одні з найбільших в Європі, займають площу 4,1 тис. га. На Криворіжжі кар'єри виникають з першої половини XIX століття і пов'язані з видобуванням будівельних матеріалів для місцевих потреб – вапняків, глин та аспідних сланців. З початком промислового освоєння залізних руд (з 1881 р.), кар'єри стають основним місцем видобування залізорудної сировини. До середини 50-х рр. XX ст. залізорудні кар'єри являли собою невеликі утворення, так як їх проектування було спрямоване на розробку багатих і морфометрично невитриманих родовищ залізних руд. Упродовж 50-60-х рр. XX ст. починають експлуатуватися великі за площею родовища бідних залізистих кварцитів, що спричинило появу значних за розмірами залізорудних кар'єрів. Зараз їх більшість підпорядковуються ГЗК Кривбасу та ВАТ КЗРК. Окрім залізорудних на Криворіжжі розвинуті й доволі великі 3 гранітні кар'єри.

Криворізькі кар'єри визначаються наступними визначними характеристиками: 1) значні лінійні розміри – ширина до 2 км, довжина до 4,1 км, відносна глибина до 230-365 м; 2) значні об'єми – від 1,3 до 3,3 км³; 3) являють своєрідні місця, де денна поверхня знаходиться нижче рівня моря на 180-225 м; 4) на рівні візуального сприйняття кар'єри – гігантські просторові прірви, погляд на які сильне емоційне потрясіння у туристів.

До криворізьких кар'єрів традиційно проводяться геологічні наукові та ознайомчі екскурсії. Екскурсантами є студенти, учні шкіл та науковці учасники

наукових форумів. Цінність кар'єрів полягає не лише в науковому аспекті (їх борта це глибокий штучний геологічний зріз Українського кристалічного щита). Для скелелазіння кар'єри представляють інтерес завдяки обривистим (30-40°), скелястим і кристалічним схилам. Кар'єри Кривбасу можуть стати й об'єктами екологічного туризму в його нетрадиційному тлумаченні – як подорожі не до заповідних територій, а навпаки до найбільш антропогенно змінених.

Туризм до шахтних провальних зон є найбільш екстремальним, так екскурсійні подорожі для ознайомлення з провальними ландшафтами йдуть на межі дозволеного. Деякі провальні зони ще є нестійкими і розвиваються з небезпекою для життя. Унікальність криворізьких шахтних провалів є воістину європейського значення. Провалля виникають над верхніми підземними горизонтами шахт. Найбільш цікавими для туризму є провальні лійки та котловини глибиною до 100-150 м, довжиною до 200-400 м по простяганню. Загальна площа провальних зон Кривбасу оцінюється в 3 тис. га. Ландшафти провальних місцевостей можна вважати техногенною візиткою не лише регіону, а й усієї України. Сучасні екскурсії до провалів є поодинокими і несистематичними.

Фабрично-промисловий туризм – це екскурсії на підприємства. Головна мета таких подорожей пізнавальна (знайомство з технологією та продукцією виробництва) та профорієнтаційна (для створення привабливого іміджу деяких професій та самих підприємств). Найбільш перспективними об'єктами на Криворіжжі є безперечно підприємства гірничо-металургійного циклу. Виділяються шахти, комбінат ВАТ “Міттал Стіл Кривий Ріг”, 4 ГЗК (Інгулецький, Північний, Південний, Центральний), суриковий завод тощо.

Здавалося, що екскурсії до цих підприємств повинні бути постійними, але вони мають також несистематичний характер і здійснюються лише з профорієнтаційною метою. Немає екскурсій на підприємства за прийнятою структурою програм турів, хоча світовий досвід (у Франції туризм до АЕС існує вже 20 років, в Росії відомі тур до металургійного комбінату «Северсталь» в м. Черепові та ін.) і досвід деяких українських виробництв (Артемівський завод шампанських вин відкрив свої двері для туристів з 1999 р., плани по розвитку промислового туризму переслідує й керівництво Південноукраїнської АЕС) [15] доводить, що промисловий туризм вже давно є складовою частиною роботи відділів маркетингу та реклами. Тому і в даному напрямі існує перспектива для розвитку техногенного туризму на Криворіжжі.

Зміст техногенного туризму в Кривбасі повинен ґрунтуватись на невеликій кількості мотивів: *пізнавальному* (ознайомлення зі структурою, генезисом, розвитком, екологічним станом та ін. промислових ландшафтів в наукових і навчальних цілях), *індустріально-культурному* (знайомство зі стародавніми та сучасними промисловими об'єктами), *конгресному* (проведення екскурсій під час роботи спеціалізованих наукових форумів – тут кількість ділових туристів може одночасно сягати до 100 осіб), *екологічному* (передбачає ознайомлення з найбільш тяжкими негативними наслідками господарської діяльності на прикладі реальних об'єктів), *екстремальному* – подорожі (лазіння, велопробіг) по промисловим ландшафтам як аналогам печер (шахти), аналогам гір (круті і скелясті схили кар'єрів і шахтних поверхневих провалів, сипкі поверхні відвалів), високим технічним спорудам, *спортивному* (є великий потенціал для проведення змагань зі скелелазіння, техніки пішохідного та гірського туризму, техніки спортивного велотуризму та маунтинбайкінгу – гірського велосипеда), *профорієнтаційному*.

Приклад туру з техногенного туризму по Кривбасу з власного досвіду: при проведенні II Міжнародної наукової конференції з проблем антропогенної географії та ландшафтознавства (Кривий Ріг, 5-8 жовтня 2005 р.), нами були запропоновані 2 екскурсії за регіональним принципом. Перша екскурсія пройшла по території Південного рекреаційно-техногенного мікрорайону. Об'єктом виступив Південний ГЗК, де гостям були запропоновані для відвідування: велетенський залізрудний кар'єр (діаметр 3 км, глибина 370 м, площа 561 га), відвали цього кар'єру (найвищий 120 м, загальна площа відвалів 1120 га), шламосховище Войківське, штучно створений техногенний каньйон р. Інгулець, перевантажувальний цех кар'єру, краєвиди південного промислового Кривбасу (комбінат ВАТ "Міттал Стіл Кривий Ріг", НКГЗК, ДП-9, ПівдГЗК та ін.).

Друга екскурсія відбулася вже у північній частині м. Кривого Рогу – на території Північного ГЗК та РУ ім. Р. Люксембург. Серед об'єктів ПівнГЗК відвідані Першотравневий залізрудний кар'єр (діаметр 3 км, глибина 370 м) з відвалами, Ганнівський залізрудний кар'єр (довжина 4,1 км) з відвалами. Автобус з екскурсантами мав можливість з'їхати в Першотравневий кар'єр до пункту перевантаження – половини глибини котловини, а туристи спостерігати за процесом видобування залізної руди і проїхати поруч зі 100-тонними БЕЛАЗами. На підземному РУ ім. Р. Люксембург науковці побачили могутні поверхневі шахтні провальні лійки (глибиною до 150 м) над верхніми робочими горизонтами.

Висновок. Сучасні туристи дедалі менше цікавляться пасивним відпочинком і хочуть бути активними мандрівниками до нових місць, що свідчить про якісну зміну попиту на туристичну продукцію. Промислові регіони гостро потребують залучення нових інвестицій за рахунок місцевих ресурсів і техногенний туризм – тут самий влучний вид туріндустрії. Для нього необхідні специфічні природні умови – промислові антропогенні ландшафти (основа турпропозиції). Розвиток техногенного туризму має чітку регіональну приуроченість до індустриальних районів. Найбільш багатим на відповідні ресурси і тому найперспективним районом розвитку техногенного туризму в Україні є Криворізький регіон. Головними мотиваційними напрямками становлення техногенного туризму є – пізнавальний, індустриально-культурний, конгресний, екологічний, профорієнтаційний та спортивний. В індустриальних регіонах держави техногенний туризм – по суті єдиний конкурентноздатний напрямок туризму. Розвиток техногенного туризму потребує перебудови структури рекреаційної галузі Кривбасу та планування роботи місцевих турфірм.

1. Булава Л.Н. Физико-географический очерк Криворожского горнопромышленного района. – КПИ, 1990. – 125 с.
2. Воронин И.Н., Побирченко В.В. Ресурсы для рекреации: в поисках новых источников // Культура народов Причерноморья. – 2003. – Вып. 37. – с. 261-265.
3. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
4. Денисик Г.І. Кривбас – унікальний полігон для вивчення промислових ландшафтів України // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг: Видавн. дім, 2005. – с. 89-91.
5. Казаков В.Л. Антропогенні ландшафти Кривбасу // Різноманіття ландшафтних комплексів України та шляхи їх раціонального використання і збереження: методологічні і прикладні аспекти. – К.: 2000. – с. 41-46.
6. Казаков В.Л., Гноева В.В. Природничо-господарське районування Криворіжжя // Теорія і практика регіонального географічного краєзнавства. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – с. 111-115.
7. Казаков В.Л., Мещанін І.І., Казакова Т.А., Завальнюк О.Й. Техногенний туризм в системі природокористування // Екологія та рац. природокор. – Суми: СумДПУ, 2006. – с. 221-229.
8. Казакова Т.А. Екскурсії в шахту – перспективний напрямок розвитку техногенного туризму // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та

ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг: Видавн. дім, 2005. – с. 124-127. **9.** Казакова Т.А. Районування території Придніпров'я для техногенного туризму // Екологія та раціональне природокористування. – Суми: СумДПУ, 2006. – с. 230-237. **10.** Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. – М.: Мысль, 1973. – 224 с. **11.** Тютюнник Ю.Г. Идентификация, структура и классификация ландшафтов урбанизированных территорий // Геогр. и природ. ресурсы. – 1991. – № 3. – с. 22-28. **12.** Тютюнник Ю.Г. Памятники индустриальной культуры и охрана техногенных ландшафтов // Антропогенні географія й ландшафтознавство в XX і XXI століттях. – Вінниця-Воронеж. – Вінниця: Гіпаніс, 2003. – с. 54-61. **13.** Федотов В.И. Техногенные ландшафты: теория, региональные структуры, практика. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1985. – 192 с. **14.** Швебс Г.И. Концепция природно-хозяйственных территориальных систем и вопросы рационального природопользования // География и прир. ресурсы. – 1987. – № 4. – с. 30-38. **15.** <http://bin.com.ua>.

In clause the essence of technical tourism, precondition for his development, feature of resource base Krivoy Rog of region for development of technical tourism is considered, the opportunity of development of technical tourism in Krivbas is proved.